

Філіпов В. К. кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет оборони України
<https://orcid.org/0000-0002-4017-4895>
Ворошук О. М. доктор філософії,
Національний університет оборони України
<https://orcid.org/0000-0001-5091-4722>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЛІДЕРСТВА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

В статті йдеться про сучасні особливості формування інституту лідерства, розглядаються основні напрями і підходи в розумінні природи лідерства як явища в сучасній науці, з'ясовані сутність і основний зміст тенденцій формування інституту лідерства в умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в українському суспільстві та розглянуто особливості прояву даних тенденцій в Україні та їх вплив на психологічні особливості формування інституту лідерства.

Ключові слова: суспільство; лідерство; соціальні процеси; трансформаційні процеси; соціальний інститут; керівник; керівництво; діяльність.

Вступ. Однією з найважливіших проблем сучасного суспільства є проблема формування лідерства. Сьогодні в суспільстві, як ніколи, висока потреба в лідері, здатному швидко і чітко реагувати на проблеми, що постають перед суспільством, і головне, здатному знаходити ефективні шляхи вирішення позначених проблем.

Сучасний тип війни, яку Україні нав'язала Російська Федерація, має специфічні риси і наслідки. Її найпоширеніша назва – гібридна війна. Ключовим завданням є захоплення України, яке повинно кардинально збільшити російські демографічні, політичні, економічні, військові та інші ресурси. В ірраціональній картині світу «кремлівських мрійників» відновлення контролю над Києвом – літописною «матір'ю городів руських», столицею і прабатьківщиною східнослов'янського православ'я – є життєво важливим інтересом Росії.

Володимир Путін, у голові якого намертво засіла радянська модель держави, ефективно позбувся зародків демократії 90-х років, а тепер усіх, хто закликає до відкритості та інтеграції з цивілізованим світом, оголосив національними зрадниками. Ми повинні з'ясувати, що жодному керівнику та державному діячу не дозволено заради будь-яких інтересів держави нівелювати значення конституційних засад, у яких закріплені гарантії свободи, рівності, соціальної справедливості, захисту приватної власності

та інтереси особистості. Життя звичайної людини має бути у пріоритеті, бо спільність звичайних людей і є держава! Інакше кожна країна ризикує стати приреченою, отримавши свого Путіна.

Сучасний період розвитку суспільства характеризується трансформацією соціальної сутності основних складових соціальної структури, тобто соціальних класів, груп, спільнот. Необхідним є розгляд наслідків трансформаційних процесів, при цьому необхідно враховувати ефекти соціальних дій, структуру суспільства, що змінюється.

Важливою ознакою трансформаційних процесів у суспільстві є можливість у кожного індивіда підвищити свій соціальний статус, посилення мобільності населення. Послабилися стратифікаційні обмеження в соціумі та реальні перспективи вертикального просування. В той же час зміна соціального статусу супроводжується процесами маргіналізації, на жаль, процес зміни соціально-економічного статусу нерідко супроводжується переходом у нижчі верстви населення.

Суспільство потребує нових орієнтирів реальної модернізації, тому зрозуміло, що кожен народ вибирає свій спосіб руху, спираючись на цивілізаційний досвід та на власні історичні надбання. В сучасний період для нашого суспільства характерна наздоганяюча модель модернізації, метою якої є створення ринкового, демократичного громадянського суспільства. Процеси, що

відбуваються в нашому суспільстві, кваліфікуються як трансформаційні як за своєю суттю, так і за своєю спрямованістю. Вони виявляють низку проблем, серед яких проблема структурно-цивілізаційного вибору, відповідність культурно-історичним перетворенням.

Бурхливий перебіг трансформаційних процесів, що відбуваються в українському суспільстві, висунув достатньо велику кількість людей, чий особистий вплив дозволяє їм відігравати істотну роль в соціальному розвитку суспільства. Лідерство, таким чином, займає в сучасних умовах особливе положення у зв'язку з тим, що воно зримо і значущо впливає на хід усіх подій які відбуваються в суспільстві. Соціальна, економічна і політична модернізація суспільних відносин, трансформаційні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, породжують широке коло проблем, що вимагають теоретичного осмислення і практичного вирішення.

Так, сьогодні існує об'єктивна необхідність системного описання тенденцій формування інституту лідерства, яке може послужити основою для кардинального підвищення ефективності діяльності сучасних лідерів. Саме цим обумовлена актуальність теми.

Мета статті – проаналізувати проблему лідерства яка є однією з центральних проблем сучасної суспільно-політичної науки. Ключовим питанням вивчення лідерства як суспільного явища можна визнати розуміння сутності, механізмів, умов і чинників того, що спонукає або примушує людей визнавати в одній людині лідера, а іншому – відмовляти в праві на таке визнання.

Теоретичне підґрунтя. Лідерство є могутнім суб'єктивним джерелом суспільних процесів, тому воно завжди привертало і привертає до себе пильну увагу дослідників. Серед науковців, які займалися дослідженням лідерства та механізму створення його іміджу варто відзначити А. Ахундову, яка присвятила свою працю висвітленню проблем політичного лідерства, В. Батушан – вивчав особливості професійної підготовки політичних лідерів для підвищення ефективності впливу і взаємодії в державному управлінні,

І. Єремєєва – з'ясувала проблеми формування ефективного іміджу в сучасній політології, Д. Коваленко і М. Школяр – в своїй праці зосередились на гендерному аспекті лідерства, Р. Нелюбов – присвятив свої праці визначенню ролі української еліти в процесі державотворення та з'ясуванню концепції політичного лідера у працях Н. Макиавеллі, О. Нурко та А. Новик – досліджували формування іміджу авторитарного лідера тощо.

Значно менше уваги в науковій літературі присвячено питанню політичного впливу. Серед незначної когорти науковців, яких цікавила ця категорія політичної науки варто зазначити В. Власова, який в своїй праці «Вплив і процес» досліджував умови здійснення впливу, функції і форми його здійснення та ін. Дж. Пфедфер пропонує аналіз влади та демонструє як лідери використовують її у власних цілях.

Методи дослідження. В процесі роботи для вирішення поставленої проблеми були використані теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, синтез, порівняння, узагальнення, а також і систематизація науково-теоретичних та методичних джерел.

Результати і обговорення. Для сучасного українського суспільства інтерес до вивчення позначеної проблеми обумовлений не тільки унікальністю історичних і соціокультурних умов розвитку країни, але і своєрідністю національного портрета лідера, специфікою його взаємин з іншими суб'єктами суспільного процесу. Як писав французький історик Марк Блок, «історія – наука про людей у часі». Ця думка особливо актуальна сьогодні, коли аналізуються сучасні події, що відбуваються у світі і, зокрема, в Україні.

Сьогодні, вперше за довгі сторіччя історичного буття, доля українців – у їх власних руках. На жаль, Україна в особі своїх лідерів за роки незалежності не визначилася остаточно у своїх головних пріоритетах, перебуваючи постійно в конфронтації. Крім того, як справедливо відзначає Ф. Рудич, політична еліта України протягом тривалого часу не спромоглася визначити стратегію розвитку суспільства, шляхи вирішення проблем, що постали перед ним, не сконсолідувала суспільство,

не змогла зробити для народу того, що повинна була зробити, маючи владу [2]. Де шукати витoki цих проблем? У нинішній ситуації чи в дореволюційній історії? У чому дійсні причини такої системної кризи української влади?

Науковий інтерес до проблеми лідерства був завжди. Античні філософи й історики приділяли велику увагу цій проблемі. Лідери в розумінні Платона, Геродота, Плутарха виступали справжніми творцями історії. Платон зображав лідера як людину, що вирізняється природженою схильністю до знання, любов'ю до істини, рішучим неприйняттям брехні. Її вирізняють скромність, благородство, справедливість, великодушність, духовна досконалість. У діалозі «Політик» він відзначав, що досить з'явитися одній такій особі, яка має у своєму підпорядкуванні державу, і людина ця зробить все те, чому тепер не вірять. Платон також стверджував, що правитель повинен володіти мистецтвом «пасти людей», як пастух або табунник – мистецтвом пасти волів або коней [2]. Таким чином, уявлення Платона та інших античних мислителів про правителів мали виражений нормативний характер.

На противагу цим уявленням будував свою концепцію Н. Макіавеллі, який переніс проблему лідерства зі сфери уявного в площину реального життя. Він не відштовхувався від нормативних категорій якостей особистості, але аналізував їх у безпосередньому зв'язку з ситуацією, що склалася, впливом оточення і психологією мас. Аналіз проводив на основі спостережень за реальною поведінкою правителя і його взаєминами з підданими [1]. Аналізуючи на рівні свого історичного часу феномен лідерства, він з'ясував природу, функції і технологію лідерства, а також намагався зрозуміти й обґрунтувати процес завоювання та утримання державної влади.

Одним з перших він дав розгорнений опис лідера-государя, розробив технологію політичної діяльності, лідерської активності. В його трактуванні лідер – це государ, що об'єднує, репрезентує усе суспільство і використовує для збереження свого панування і підтримки громадського порядку будь-які засоби, у тому числі хитрість і силу. Він вважав, що політик

повинен поєднувати в собі риси лева і лисиці: лисиці – щоб уникнути розставлених капканів; лева – щоб скрушити супротивника у відкритому бою. В своїй самій відомій роботі «Государ» Н. Макіавеллі славить сильну особу володаря, непохитно підтримуючого високу державну мету і інтереси.

В цілому теорія лідерства Н. Макіавеллі містить чотири основні положення: влада лідера корениться в підтримці його прихильників; підлегли повинні знати, що вони можуть чекати від свого лідера, розуміти, що він чекає від них; лідер повинен володіти волею до виживання; правитель – завжди зразок мудрості і справедливості для своїх прихильників. Внесок Макіавеллі в дослідження лідерства полягає в тому, що він прямо поставив проблему самої влади, а фігура володаря – государя розглядалася в сутнісному прояві. Також він обґрунтував необхідність держави еґотичною природою людини і потребою її насильницького приборкання.

Новий етап в осмисленні проблеми політичного лідерства пов'язаний з ім'ям Томаса Гоббса. У роботі «Левіафан» він уперше в розгорненій формі поставив проблему законності влади і лідерства в суспільстві. Найголовніше в державному організмі – це влада. Влада, на думку Т. Гоббса, створена внаслідок повного відчуження на користь одного або декількох, хто цю владу одержує, а правитель – це людина, яка відіграє певну роль, залежну від впливу тих, хто його оточує. Отже, тут уперше даються відповідні точки сучасних досліджень, співвідношення понять влади і лідерства [3].

Певний інтерес становить волюнтаристська теорія лідерства, авторами якої були Томас Карлейль і Ральдо Уолдо Емерсон. Вони вважали основну масу людей «убогою в усіх відношеннях», яка не здатна нормально існувати без того, що направляє дії лідерів. Тому саме в «строкатому одязі» видатних особистостей виявляється божественне провидіння і творчий початок в історії [2].

Помітний вплив на концепцію лідерства зробив Фрідріх Ніцше. Як відомо, він намагався обґрунтувати необхідність формування вищого біологічного типу людини-лідера, «надлюдину». В уявленнях

Ніцше «надлюдина» не обмежена нормами існуючої моралі, стоїть по той бік добра і зла. Вона може бути жорстокою до звичайних людей і поблажливо – стриманою, доброзичливою у відносинах з рівними собі, з «надлюдьми». Її відрізняють високі життєві сили і воля до влади. Це сильна, вольова, розвинена і красива особа, що підноситься над людиною так само, як та перевершує мавпу. У концепції Ніцше в «надлюдині» відбилася дарвінівська ідея про еволюцію біологічних видів [3].

Істотний вплив на сучасні концепції політичного лідерства зробив французький соціолог Г. Тард. Він вважав, що більшість населення не здатне до самостійної соціальної творчості і тому єдиним джерелом прогресу суспільства є відкриття, зроблені ініціативними й оригінальними людьми [2].

З традицією, що розглядає лідерів як джерело розвитку, принципово розходиться марксизм.

Марксистській суспільствознавчій традиції взагалі притаманний класовий підхід до перетворень. У цьому ключі вона трактує і природу авторитету: авторитетне все те, що веде через класову боротьбу до забезпечення закономірних перетворень [3].

Вивчення літератури з проблем лідерства дає змогу дійти висновку, що категорія «лідер» широко використовується в сучасній науці, але дотепер за нею закріпилося якесь певне значення. Нерідко він ототожнюється з поняттями «керівник», «вождь», «правитель», «глава». Проте очевидно, що не кожен правитель є лідером в узагальненому вигляді. Можна виділити такі підходи до трактування лідерства: 1) лідерство як різновид влади, специфікою якої є спрямованість зверху вниз, але її носієм виступає не більшість, а одна людина або група осіб; 2) лідерство – це управлінський статус, соціальна позиція, пов'язана з ухваленням рішень, це керівна посада; 3) лідерство – це вплив на інших людей, але не будь-який вплив, а такий, для якого характерні чотири особливості: а) необхідно, щоб вплив був постійним; б) керівна дія повинна здійснюватися на всю групу; в) лідера відзначає явний пріоритет у впливі; г) вплив лідера спирається не на пряме застосування сили, а на авторитет або хоч би визнання правомірності керівництва.

Лідерство – універсальний за своєю природою феномен суспільного життя. Воно існує скрізь – у великих і малих організаціях, в бізнесі і в релігії, в компаніях і університетах, в неформальних організаціях, у вуличних зграях і масових демонстраціях. Лідерство властиво будь-якій сфері людської діяльності, для існування і процесу якої потрібне виділення керівників і відомих, лідерів і послідовників.

Лідер (від англ. leader – ведучий, керівник) – член групи, за яким всі інші члени групи визнають право приймати відповідальні рішення у значущих ситуаціях. Це рішення, які торкаються їхніх інтересів і визначають напрям і характер діяльності всієї групи. Тобто лідер – найавторитетніша особистість, що реально відіграє центральну роль в організації спільної діяльності та регулюванні взаємин у групі.

У психології існують різні класифікації лідерів: – за змістом діяльності – лідер-натхненник і лідер-виконавець; – за характером діяльності – лідер універсальний і лідер ситуативний; – за спрямованістю діяльності – лідер емоційний і лідер діловий тощо [7]. Лідер і керівник не обов'язково поєднуються в одній людині. На відміну від керівника, якого обирають чи призначають, лідер висувається стихійно. Керівник, несучи відповідальність за стан справ у колективі, має у своєму розпорядженні офіційне заохочення і покарання. Лідер, у свою чергу, не володіє ніякими визнаними поза групою владними повноваженнями, на нього не покладені ніякі офіційні обов'язки. Якщо керівник групи та її лідер – не одна й та ж сама особа, то взаємини між ними можуть сприяти ефективності спільної діяльності та гармонізації життя групи або ж набувати конфліктного характеру, що визначається рівнем групового розвитку.

Проблема лідерства стала предметом наукового вивчення дуже давно. Історія вивчення лідерства являє собою приклад дивовижної різноманітності підходів, концептуальних моделей і парадигм, але вона поки що не увінчалася виробленням загальноприйнятої базової теорії. З того часу, як американські соціологи Дж. Шеннон і Л. Селічмен виступили із закликом до наукового вивчення цього феномена, і дослідження лідерства

оформилися як самостійна галузь суспільствознавства минуло півстоліття.

Слід зазначити, що нагальну потребу наукового вивчення політичного лідерства Л. Селічмен аргументував надзвичайним посиленням влади політичних керівників у 20-му столітті і потребою заповнити прогалини в традиційній демократичній теорії, яка до того часу нехтувала проблемою політичного керівництва. Л. Селічмен намітив низку напрямів майбутніх досліджень, а Дж. Шеннон у своїх роботах проголосив відносини між лідерами і веденими – суттю уряду. Становлення нової дисципліни зайняло приблизно два десятиліття.

Історіографічний аналіз політичного лідерства свідчить про те, що автори, як правило, не проводять відмінності між концептуальними визначеннями, що претендують на виявлення і характеристику суті визначуваного феномена, і визначеннями операціональними, покликаними лише ідентифікувати об'єкти для подальшого аналізу. Перші мають відповіді на питання, що таке лідерство, останні – на питання, хто є лідером. Класифікацій і типологій лідерства запропоновано стільки, що їх, у свою чергу, доводиться якось класифікувати і типологізувати. При цьому загальновідомою, хоча зовсім не загальноприйнятою, залишається на сьогодні лише типологія М. Вебера, а точніше, типологія, висхідна до М. Вебера, оскільки він запропонував, власне, не теорію типів політичного лідерства, а теорію типів законної влади.

М. Вебер пропонує розділити потенційних і реальних професійних політиків відповідно до їх мотиваційних систем на дві групи: тих, хто живе для політики, і тих, хто живе за «рахунок» політики і «політикою», і диференційовано ставитися до надання їм владних повноважень, авторитету і можливостей впливати на суспільство. Він також вважав, що покора владі може бути заснована на звичці, емоційній прихильності, матеріальних інтересах або ідеологічних міркуваннях. Проте ані окремо, ані разом узяті ці підстави самі по собі не забезпечують, на його думку, стабільності влади. Для цього потрібний якийсь

інтегруючий принцип, яким є віра в законність цієї влади, що перетворює просте панування на законну владу. Залежно від того, на чому засновано зазіхання на законність, Вебер розрізняв три ідеальні типи авторитету: раціонально-легальний, традиційний і харизматичний [3].

Веберівська концепція харизматичного лідерства набула великої популярності, швидше, правда, в журналістському, ніж у науковому середовищі, де вона була піддана різноманітній і різнобічній критиці. Разом з тим, типологія лідерства, запропонована М. Вебером, зберегла свою актуальність. Підвищений інтерес до його типології пояснюється багатьма причинами, серед яких виділяються такі: по-перше, в її рамках пояснюється феномен бюрократизації соціального управління і пропонуються засоби її обмеження. По-друге, виокремлення особливого типу лідерства – харизматичного – в руслі концепції плебісцитної демократії. Творчість М. Вебера в наш час викликає підвищений інтерес з погляду пошуку ефективних моделей зміни типів політичних режимів, переходу від тоталітаризму до демократії. Інші класифікації лідерів, залежно від принципу, покладеного в їх основу, можна розділити на шість основних типів: структурні, функціональні, стильові, ситуативні, оцінні та інтегральні.

За сучасних умов зростає роль управління в житті суспільства, а це означає, що зростає значення лідерства також. Західні дослідники розглядають проблему лідерства на двох рівнях. На першому – переважно теоретичному – робляться спроби загальнотеоретичного вирішення цієї проблеми з допомогою різних філософсько-історичних і політичних концепцій лідерства. Вирішення проблем на другому рівні – переважно утилітарному – обмежується емпіричними дослідженнями, розробкою практичних рекомендацій.

Загальнотеоретичному рівню досліджень проблеми лідерства властиві різні підходи. Так, американський соціолог теоретичного прагматизму Дж. Дьюї стверджував, що розвиток суспільства відбувається хаотично, «від ситуації до ситуації» на підставі імпульсів, що надходять від лідерів. Натовп веде за собою

невелика кількість людей, котрі знають, чого вони бажають [7].

Інший американський політолог С. Хук у монографії «Герой в історії» писав, що історія є витвором великих людей і тільки лідери можуть впливати на розвиток людства. С. Хук фетишизував роль політичного лідера, уважаючи його незалежним від народу, від класу; зокрема він стверджував, що Друга світова війна стала не результатом загальної кризи капіталізму, а наслідком злої волі Гітлера. Він говорив, повторюючи тезу З. Фрейда, що культ героя створюється з дитинства. Люди в масі своїй ніколи не звільняються від залежності: спочатку вони залежать від батьків, потім від учителів або ще когось, хто дає їм відповіді на запитання. А тому, продовжував С. Хук, натовп шукає вождя, котрий виконав би в суспільстві роль, яку виконує батько в сім'ї [4].

На подальший розвиток уявлень про лідерство помітний вплив зробила концепція Ф. Ніцше. Він намагався обґрунтувати, що тільки великі особи, надлюдина, як вищі представники людства, творять історію. Надлюдина не обмежена нормами існуючої моралі, стоїть по той бік добра і зла. На його думку, за застарілу мораль чіпляються слабкі. Мораль, за Ф. Ніцше, – «знаряддя слабих». Надлюдина може бути жорстокою до звичайних людей, це сильна вольова особа. Його відрізняють високі життєві сили і воля до перемоги [2].

Лідерство полягає в діях, направлених на зміну середовища. Його специфічний характер залежить від комбінації трьох факторів: особисті риси лідерів, інструменти, які вони мають у своєму розпорядженні, і ситуація, з якою вони мають справу. У зв'язку з цим дуже важливо виявити, які якості і здібності необхідні сучасному лідеру. Можна навести ідеальний набір якостей процвітаючого лідера, описаних у сучасній вітчизняній і західній літературі. Але, як правило, в очах більшості людей лідер характеризується п'ятьма якостями:

1. Здатність кваліфіковано акумулювати та адекватно виражати у своїй діяльності інтереси широких мас, служити своєму народу.

2. Інноваційність – здатність постійно висувати нові ідеї та удосконалювати їх.

Конструктивність мислення виявляється в його кредо, вираженому в програмі, яка має бути мотиваційною.

3. Інформованість – об'єктивно має відображати становище, яке складається на межі інтересів соціальних груп, регіонів, націй і держави в цілому.

4. Здатність відчувати час – своєчасно вживати заходів. Лідер, який іде на компроміс раніше певного часу, втрачає авторитет, а той, хто йде із запізненням, втрачає ініціативу і може зазнати поразки.

5. Не тільки запропонувати суспільству проект майбутнього, бажаного більшістю громадян, але й переконати їх у тому, що шляхи просування вперед відомі та досяжні.

Більшість дослідників справедливо відзначає, що найхарактерніша помилка сучасних лідерів – це підміна мети засобами її досягнення. Так було багато разів в історії та продовжується і сьогодні на макро- і мікрорівні. Якщо мета – підвищення добробуту і вільний розвиток народу, то засоби – це демократизація і ринок. Але частина засобів розглядається як мета. Зрозуміло, розробка механізмів поставленої мети є найважливішим елементом діяльності лідера, але неприпустимо змішувати мету і засоби.

Історичний та соціологічний аналіз свідчить про те, що проблема лідерства делікатна. Аналізувати події і діяльність особистостей – справа неминуче суб'єктивна. Тому не можна впадати в крайнощі – або перебільшувати роль лідера, або недооцінювати його можливості та здібності. Треба зважати на те, що багато залежить від оточення лідера, помічників, радників. Якості лідера також багато в чому залежать від стану суспільної атмосфери, від умінь знаходити взаєморозуміння з громадськістю. На сьогодні в умовах політичного суперництва велике значення має проблема формування і висунення молодих лідерів. Нова генерація лідерів повинна проходити спеціальну підготовку та відбір, професійно займатися діяльністю, діяти в межах демократичних норм і процедур прийняття важливих рішень, взаємодії різних видів влади. І, найголовніше, в основі всього має бути поставлена тріада: мораль – правда – справедливість.

Таким чином, лідерство – це процес взаємостосунків між людьми, при яких одні виражають і знають потреби, інтереси своїх послідовників і через це володіють престижем і впливом, а інші – віддають їм добровільно частину своїх політичних, владних повноважень і прав для здійснення їх цілеспрямованого представництва і реалізації. Одним із найважливіших способів обґрунтування лідерства в західних дослідженнях є його психологічні інтерпретації. Так, деякі теоретики стверджують, що підґрунтям суспільного життя є людська психіка. Вона – первинна, визначальна щодо явищ соціального життя, і людина, яка за своєю природою є індивідуалістом і власником, одержима волею до влади. Більшість дослідників розуміють феномен лідерства як взаємодія лідера і його послідовників. Також взаємодія може бути розглянуто або при акценті на активності лідера, або при акценті на активності послідовників, або як результат двостороннього впливу. Неважко помітити, що всі перераховані вище підходи правомірні і відображають якийсь аспект даної проблеми. Але, мабуть, для розуміння комплексного феномена лідерства необхідний облік різних типів змінних, в сукупності визначають природу лідерства в кожен конкретний момент часу.

Змінними, які необхідно враховувати при поясненні даного феномена, є: особистість лідера, його походження, процес соціалізації і способи висунання; характеристики послідовників; відносини між лідером і послідовниками; контекст, в якому лідерство має місце. В цілому проблема лідерства в психології займає важливе місце, так як суб'єктивний фактор в діяльності визначає її цілі, зміст і практичне проведення. Від лідерських якостей будь-якого політика залежить стиль його діяльності, взаємини в організації, успіх реалізації висунутих цілей і завдань. Поведінка лідера є цілеспрямованими і вмотивованими потребами, мотивами і переконаннями.

Існує безліч різних особистісних потреб, які пов'язані з його діяльністю. Серед них слід виділити основні потреби, які мотивують поведінку лідерів: потреба у владі; потреба в контролі над подіями і людьми; потреба в досягненні; потреба в

афіліації, тобто в приналежності до якоїсь групи і отриманні схвалення. Потреба у владі лідера має давню дослідницьку історію. До теперішнього часу існують різні концепції потреби у владі. Однією з найстаріших є концепція Г. Лассуелла і А. Джорджа, які розуміють потребу у владі як компенсаторну.

Вітчизняна психологія виходить із соціально-історичної зумовленості явищ лідерства. Психологи зазначають, що істотне значення для розуміння лідерства і його ефективності має рівень групового розвитку. Вважається, що в колективі через наявність ціннісно-орієнтаційної єдності знімається нібито неминуче, з погляду західних психологів, протиставлення лідера, орієнтованого на людей.

Відомий психолог К. Левін [3] виділив три стилі лідерства: авторитарний (директивний), демократичний (колегіальний) і ліберальний (потування). Кожен стиль має свої переваги та недоліки і тому немає «поганих» і «хороших» стилів керівництва. Авторитарний стиль простий і оперативний, проте призводить до пасивності підлеглих і лицемірства відносно до керівника. Демократичний стиль робить можливою участь усіх в управлінні, проте заважає у разі потреби швидкому ухваленню рішень. Стиль потування орієнтується на самостійність членів групи, але це можливо лише за умови їх високої кваліфікації. Отже, єдиного правильного стилю лідерства не існує. Дієвим лідером є той, хто в стані оцінити різні чинники, які впливають на його поведінку в певній ситуації. Він може комфортно почувати себе й ефективно діяти в різноманітних лідерських стилях, може їх змінювати, щоб відповідати вимогам ситуації. Цілком зрозуміло, що найуспішніші лідери і керівники орієнтуються на всі три стилі залежно від умов діяльності [3].

Як уже зазначалося, феномени лідерства і керівництва мають багато спільних рис, адже і лідер, і керівник повинні стимулювати групу, націлювати її на вирішення певних задач. Однак лідерство – це психологічна характеристика поведінки окремих членів групи. А керівництво у більшості випадків є соціальною характеристикою відносин у групі, перш за все, з точки зору розподілу ролей

управління та підпорядкування [5]. У психологічній літературі зазначається, що керівник – це особа, на яку офіційно покладені функції керування колективом і організація його діяльності. Керівник несе юридичну відповідальність за функціонування групи (колективу) перед інстанцією, що його призначила (обрала, затвердила) і має у своєму розпорядженні визначені можливості санкціонування: покарання та заохочення підлеглих для впливу на їхню активність.

Науковець Б. Паригін [6] виділяє такі відмінності між лідером і керівником: – керівник призначається офіційно, а лідер висувається неофіційно; – керівникові певними законодавчими актами, постановами чи наказами даються певні права і повноваження; лідер не має таких прав і повноважень, також не має формальних санкцій, використовуючи які, міг би впливати на учасників групи; – керівник репрезентує свою групу в зовнішній організації та вирішує питання, пов'язані з її відносинами з іншими групами; лідер обмежений у своїй діяльності сферою взаємин у групі; – керівник перед законом, адміністрацією несе відповідальність за стан справ у групі та за результати її діяльності; лідер ніякої персональної відповідальності не несе за стан справ у групі та за те, що в ній відбувається.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, лідерство є

соціально-психологічним феноменом, воно зумовлюється взаємодією багатьох змінних (психологічними характеристиками особистості лідера, соціально-психологічними характеристиками малої групи та ін.), а керівництво має змішану природу, поєднуючи в собі різні особливості впливу. Якщо лідерство виникає та формується у процесі спільної діяльності, то керівництво привноситься у групу. Ефективність керівництва залежить від лідерського потенціалу керівника, відповідності умовам і завданням діяльності групи. Стиль керівництва має як об'єктивну, так і суб'єктивну основу, залежить від моральних норм, соціально-економічних і політичних чинників, системи відносин у групі, особистісних особливостей керівника. Отже, розглянувши проблему лідерства і керівництва у психологічній літературі ми можемо стверджувати, що ці два явища мають багато спільного (стимулюють групу, націлюють її на вирішення певних задач) і відмінного (лідерство з'являється стихійним шляхом, а керівництво передбачає розподіл ролей управління і підпорядкування).

Тому діяльність будь-якого колективу, групи, організації буде набагато ефективнішою за наявності лідерських здібностей і потенціалу в його керівника. Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є визначення гендерних аспектів лідерства в різних професійних сферах.

Список використаних джерел

1. Курас І. Українське суспільство на рубежі століть: утвердження реформаторського курсу //Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. – К., 2003. – Т.4. – С. 271–272.
2. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник.–2-е вид., стереотип.– К.: Либідь,2006. – С. 465.
3. Левенець Ю.А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку. – К., 2001.; Пахарев А.Д. Указ. соч. – К., 2001.
4. Рудич Ф.М. Політологія: підручник. 2-е вид. – К.: Либідь, 2006. – С. 438.
5. Корнев, М. Н. Соціальна психологія : підруч. / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К., 1995. – 304 с.
6. Логунова, М. М. Політична психологія та іміджологія : метод. матеріали до навч. модуля / М. М. Логунова, Л. М. Усаченко. – К. : НАДУ, 2008. – 112 с.
7. Шапар, В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2005. – 640 с.

References

1. Kuras, I. (2003). *Ukrainske suspilstvo narubezhi stolit: utverdzhennia reformatorskogo kursu* [Ukrainian society at the turn of the century: approval of there formist course]. *Filosofiiia politiiky: Khrestomatiiia: u 4 t.* – K., – T.4. – S. 271–272 (in Ukrainian).
2. Rudich, F.M. (2006). *Politologiia: Pidruchnyk* [Politology: Pidruchnik]. –2-e vyd., stereotip. – K.: Lybid, – S. 465 (in Ukrainian).

3. Levenets, Yu. A. (2001). Teoretyko-metodologichni zasady ukrainskoi suspilno-politichnoi dumky: problem stanovlennia ta rozvytku [Theoretical and methodological ambush of the Ukrainian suspense-political thought: problems of formation and development]. – K., 2001.; Pakharev A.D. Ukaz. soch. – K. (in Ukrainian).
4. Rudich, F.M. (2006). Politologija: pidruchnyk [Politology: assistant]. 2-ye vyd. – K.: Libid, – S. 438 (in Ukrainian).
5. Korniev, M. N. (1995). Sotsialna psykholohiia [Social psychology]. Pidruh. / M. N. Korniev, A. B. Kovalenko. – K., – 304 s. (in Ukrainian).
6. Logunova, M. M. (2008). Politichna psykholohiia ta imidzhelohiia [Political psychology and imageology]. Metod. Materialy do navch. modulua / M. M. Logunova, L. M. Usachenko. – K. : NADU, – 112 s. (in Ukrainian).
7. Parigin, B. D. (2010). Sotsialna psykholohiia: vytoky i perspektyvy [Social psychology: turns and prospects]. – S.-Pb. : SPb GUP, – 156 s. (in Ukrainian).
8. Shapar, V. B. (2005). Suchasnyi tumachnyi psykholohichni slovnyk [Modern psychological dictionary]. V. B. Shapar. – Kh. : Prapor, – 640 s. (in Ukrainian).

Summary

Filipov V. Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor,
National Defense University of Ukraine
Voroshchuk O. Philosophy Doctor,
National Defense University of Ukraine

FEATURES OF THE LEADERSHIP INSTITUTE FORMATION IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION PROCESSES OF MODERN SOCIETY

Introduction. *The article deals with the modern features of the leadership institute formation, considers the main directions and approaches in understanding the nature of leadership as a phenomenon in modern science, elucidates the essence and main content of the leadership institute formation trends in the conditions of transformational processes taking place in Ukrainian society, and considers the peculiarities of its manifestation of the specified trends in Ukraine and their impact on the psychological features of the leadership institute formation.*

Purpose. *To analyze the problem of leadership, which is one of the central problems of modern social and political science. Understanding the essence, mechanisms, conditions and factors of what motivates or forces people to recognize one person as a leader, and deny the right to such recognition to another, can be recognized as a key issue in the study of leadership as a social phenomenon.*

Originality. *The turbulent course of transformational processes taking place in Ukrainian society has put forward a sufficiently large number of people whose personal influence allows them to play a significant role in the social development of society. Thus, leadership occupies a special position in modern conditions due to the fact that it is visible and significantly affects the course of all events that take place in society. Social, economic and political modernization of social relations, transformational processes taking place in modern society give rise to a wide range of problems that require theoretical understanding and practical solutions. Thus, today there is an objective need for a systematic description of the trends in the formation of the leadership institute, which can serve as a basis for a drastic increase in the effectiveness of the activities of modern leaders.*

Conclusion. *Leadership is a socio-psychological phenomenon, it is determined by the interaction of many variables (psychological characteristics of the leader's personality, socio-psychological characteristics of a small group, etc.), and leadership as a mixed nature, combining various features of influence. If leadership arises and is formed in the process of joint activity, then leadership is brought to the group. The effectiveness of management depends on the leader's leadership potential, compliance with the conditions and tasks of the group's activities. The leadership style has both an objective and a subjective basis, depends on moral norms, socio-economic and political factors, the system of relations in the group, and personal characteristics of the leader.*

So, after considering the problem of leadership and management in the psychological literature, we can claim that the set of phenomena have a lot in common (stimulating the group, targeting it to solve certain tasks) and different (leadership appears spontaneously, and management involves the distribution of management and subordinate roles).

Therefore, the activity of any team, group, organization will be much more effective if its leader has leadership skills and potential. Prospects for further research in this direction are the determination of gender aspects of leadership in various professional spheres.

Keywords: *society; leadership; social processes; social institute; manager; management; activity.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Received/Поступила: 01.06.23.